

MAKAI ÁGNES

A KOSSUTH-EMIGRÁCIÓ ARANY ÉRDEMKERESZTJEI

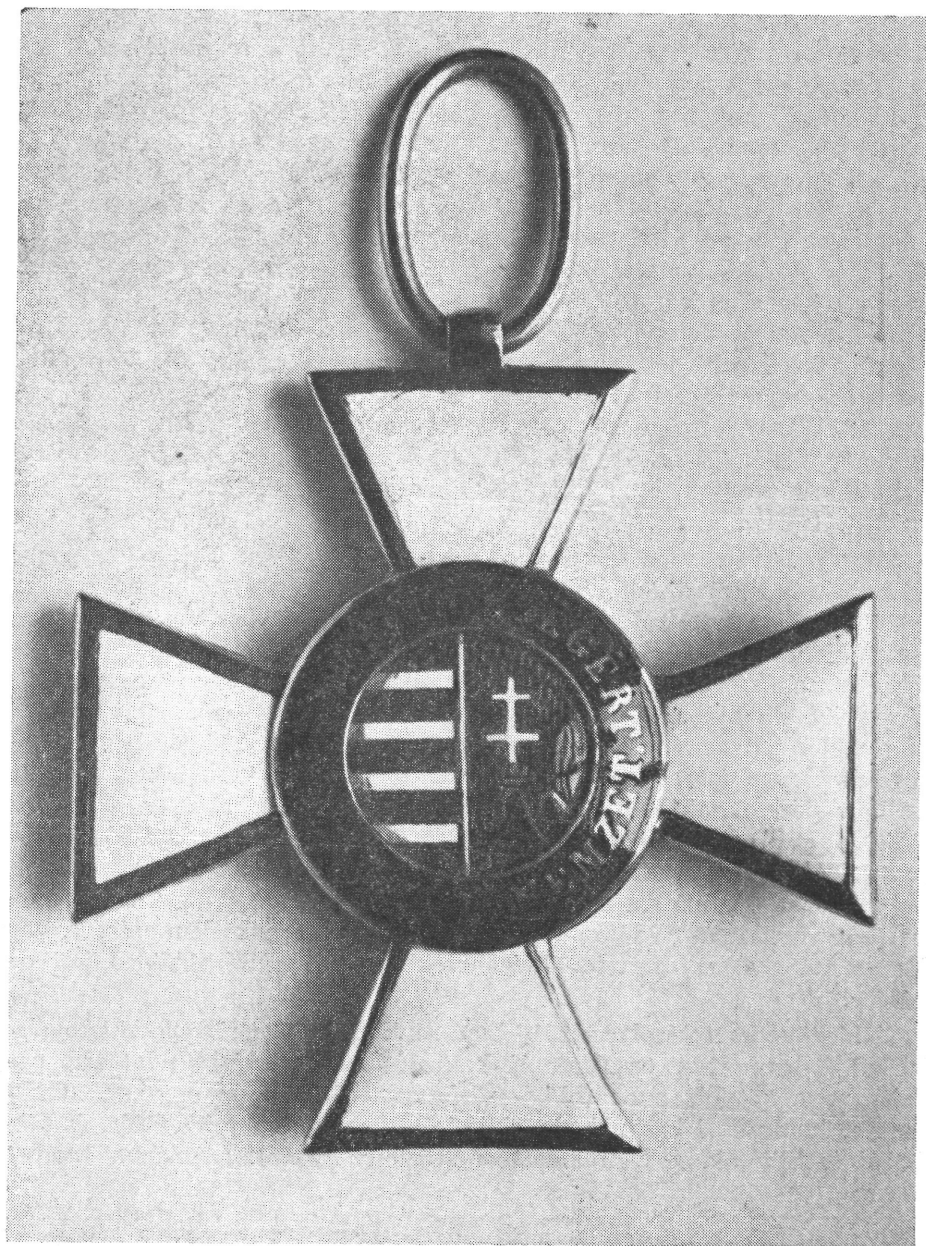
1879-ben, 30 évvel a szabadságharc leverése után a Nemzeti Múzeum régiségei közé ismeretlen eredetű arany kitüntetés került. A fehér zománcos kereszt középpajzsát mindkét oldalán a magyar országcímer díszítette, és föliratai arról vallottak, hogy a kitüntetés valamiképpen a szabadságharcra kapcsolatos emléktárgyak körébe tartozik.

A kereszt adományként jutott a múzeumba, eredetéről a leltárnaplóba azt jegyezték föl, hogy állítólag az egyik aradi vértanú tulajdona volt. A leltárkönyvben emellett egy későbbi, ismeretlen keltezésű bejegyzés is állott, amely szerint „E kereszt Kossuth Lajos kezdeményezésére készítettetett az 1848/49. szabadságharc alatt kiosztott vitézségi érdemkoszorúk helyettesítése végett.”¹ (1. kép.)

1905-ben egy magángyűjteményből újabb, az előbbihez nagyon hasonló kereszt bukkant föl. Ennek azonban csak előlapja zománcos, hátlapja sima arany, mintha készítője a mintadarabnak csak előlapját ismerte volna pontosan, hátlapját nem. Különös az is, hogy a kereszt fölirataiban bántó helyesírási hibák vannak, amelyekből arra következtethetünk, hogy készítőjük egyáltalán nem, vagy csak törve tudott magyarul. Származását tekintve ez a kereszt is éppoly titokzatos volt, mint az első.² (2—3. kép.)

1 Magyar Nemzeti Múzeum (továbbiakban MNM) Régiségnapló, 1879/50. sz. Az utólagos bejegyzés Kápolnai P. István alezredes közlése. Közli *Gohl Ödön*: Magyar szabadságharc emlékek. Numizmatikai Közlöny (továbbiakban NK), 1903/3. sz., 71. o. Leírása: kifele szélesedő, egyenes peremű, egyenlő szárú, fehér zománcos aranykereszt. Kóralakú középmezőjének mindkét oldalán zöld zománcos, feliratos gyűrű veszi körül a kóralakú, színes zománcos, hasított, a címer szerinti jobb félkörben pályás, a bal félkör mezejében hármashalmon nyugvó, nyitott koronából kinövő kettőskeresztet ábrázoló magyar címet. A gyűrű előlapján „HŰ VITEZSÉGERT” „A' MAGYAR NEMZET”, hátlapján „SZABADSÁGHARCZ 1849” felirat. Mérete: 39,80×39,20 mm. Súlya: 14,03 g. Szalagtartó füle ovális.

2 Közli *Gohl Ödön*: Magyar szabadságharc emlékek. NK, 1905/2. sz., 42. o. A kereszt akkor Kilényi Hugó gyűjteményében volt, jelenleg az Országos Hadtörténeli Múzeum numizmatikai gyűjteményében található. Leírása: külalakja az 1. sz. jegyzetben ismertetett keresztéhez hasonló, a fölirat és a hátlap kivételével. Előlapjának körirata: „HO VITEZSÉGERT” „A MAGYAR NEMZET”, két oldalt két-két keresztbe tett görbe karddal elválasztva. Hátlapja sima arany, kissé domború, kör alakú középmezőjében fekete niello „A SZABACSAG HARCZ 1849”, négy sorba tört felirat. Mérete: 43,00×43,50. mm. Súlya: 14,87 g.

1. kép

1916-ban végre egy olyan érdemkeresztet szerzett meg az Egyesült Államokból a Nemzeti Múzeum, amelynek legalább a tulajdonosát ismerték. A kereszt Stahel (Számwald) Gyula, a szabadságharc honvéd főhadnagya, majd az Egyesült Államok altábornagya hagyatékából származott, az 1849-es Magyar Katonai Érdemrend III. osztályú koszorújával és az olaszthoni magyar légió ezüst emlékérmével együtt. A keresztre vonatkozó közelebbi adatot azonban ennek a hagyatékna k a kapcsán sem sikerült szerezni. A kereszt föliratai ékezet hibásak, és figyelmet érdemlő eltérése az, hogy középmezéjében a címert pajzsalakban, a királyi koronával fedve ábrázolták.³ (4. kép.)

Gohl Ödön, a Nemzeti Múzeum őre nagy érdeklődéssel kutatta a titokzatos keresztet történetét. Eredményeit és véleményét a harmadik kereszt ismertetése kapcsán a Numizmatikai Közlöny 1916/2—3. számában összegezte. Amint írja, 1907/8 folyamán Görgey Artúr és öccse, István véleményét is sikerült a kitüntetésekről megtudnia, akik azt a nyilatkozatot adták, hogy ilyen érdemkeresztet sem 1848/49-ben, sem azóta soha nem láttak.

Görgey István megoldásként fölvetette, hogy a keresztet egy aranyműves mintadarabokként készíthette, amelyeket megrendelés eredményében Kossuth elé akart terjeszteni, de törekvése sikertelen maradt.⁴ Gohl Ödön régi budapesti ötvösök akkor még élő utódaitól, illetve hozzátartozóitól is tudakozódott ilyen zománcos keresztet készítése felől, de hiába.⁵ Minden egybevágó és ellentmondó adat gondos mérlegelésével arra a következtetésre jutott, hogy 1848/49-ben a keresztet nem ismerték, de nem tekinthetjük őket 1849-ben készült próbapéldányoknak sem. Később, valószínűleg az 1859-es vagy az 1866-os európai eseményekhez kapcsolódó magyar emigrációs tevékenység idején készültek, de nem a szabadságharc érdemkoszorúinak helyettesítésére, hanem ezektől függetlenül, a nemzeti ügy szolgálatában a szabadságharc idején és utána szerzett érdemek elismerésére, valamint talán a tervezett további akciókban való közreműködés ösztönzésére.⁶

Gohl következtetéseit az 1916-ban, majd 1921-ben fölbukkant további két érdemkereszt és a hozzájuk fűződő néhány újabb adat sem cáfolta meg, sőt bizonyos fokig erősítette. Közülük az egyiket, amely az első kereszthez hasonló, de kivitele attól valamennyire eltér, és föliratai is hibásak, a Numizmatikai Közlöny 1916/4. számában Marosi

3 Közli Gohl Ödön: A magyar szabadságharcai érdemkeresztet. NK., 1916/2—3. sz., 41. o. Leírása: a kereszt külalakja az 1. sz. jegyzetben ismertetett keresztéhez hasonló, de arany szegélye egészen keskeny. Elő- és hátlapjának föliratos gyűrűbe foglalt középmezéje az előzőektől eltérően fehérre zománcozott, és a pajzs alakú, koronás címert színes zománcfestékekkel festették rá. Előlapján „HŰ VITEZSEGET” „A' MAGYAR NEMZET”, hátlapján „SZABADSÁGHARCZ 1849” fölirat van. Mérete: 39,40×39,00 mm. Súlya: 18,15 g. Szalagja piros selyem.

4 Gohl Ödön: Magyar szabadságharcai érdemkeresztet. NK., 1916/2—3. sz., 44. o.

5 Uo. 45. o.

6 Uo. 47. o.

Arnold ismertette. A darab tokjából ítélve Torinóban készült, s az 1913-ban elhunyt Gergey Károly, volt 48-as őrnagy hagyatékából, III. osztályú Katonai Érdemrendjével, emigrációs Honvéd Emlékérmével és annak igazolványával került a székesfehérvári múzeumba. Gergey a közvetve tőle származó közlés szerint állítólag, az 1866-os Klapka-féle szervezkedés idején, a dunántúli illegális csoport vezetője volt, s a kitüntetésekét Vidats János útján 1868-ban Kossuthtól kapta.⁷

Az ötödik szabadságharci érdemkeresztről, amely fölbukkanásakor még magántulajdonban volt, és tanulmányozására csak a véletlen nyújtott lehetőséget, 1921-ben számolt be Gohl Ödön a Numizmatikai Közlöny hasábjain. Ez a kereszt a legegységesebb, a többtől legeltérőbb változat, és fölírata annyira hibás, hogy szinte alig érthető. A darab Wepler Ágoston 48-as lovassági alezredese volt, aki annakidején megkapta a Magyar Katonai Érdemrend III. osztályát. Wepler állítólag 1861-ben Bagdadban halt meg.⁸ (5. kép.)

Gohl ebben a cikkében rámutatott arra, hogy mivel a keresztet öt-
vösmunka és kivitel tekintetében valamennyien különböznek egymástól, ez a sajátosság nem tömeges, azonos időben való készülésük mellett szól, hanem alkalmankénti megrendelésüket, talán nem is rajz, csak leírás alapján, esetleg különböző helyeken és műhelyekben való előállításukat teszi valószínűvé. Az egyes példányokon előforduló helyesírási hibák is ezt erősítik. Korábban közölt véleménye szerint a Kossuth-levéltár átkutatása bizonyára választ adna a fölmerült kérdésekre.⁹

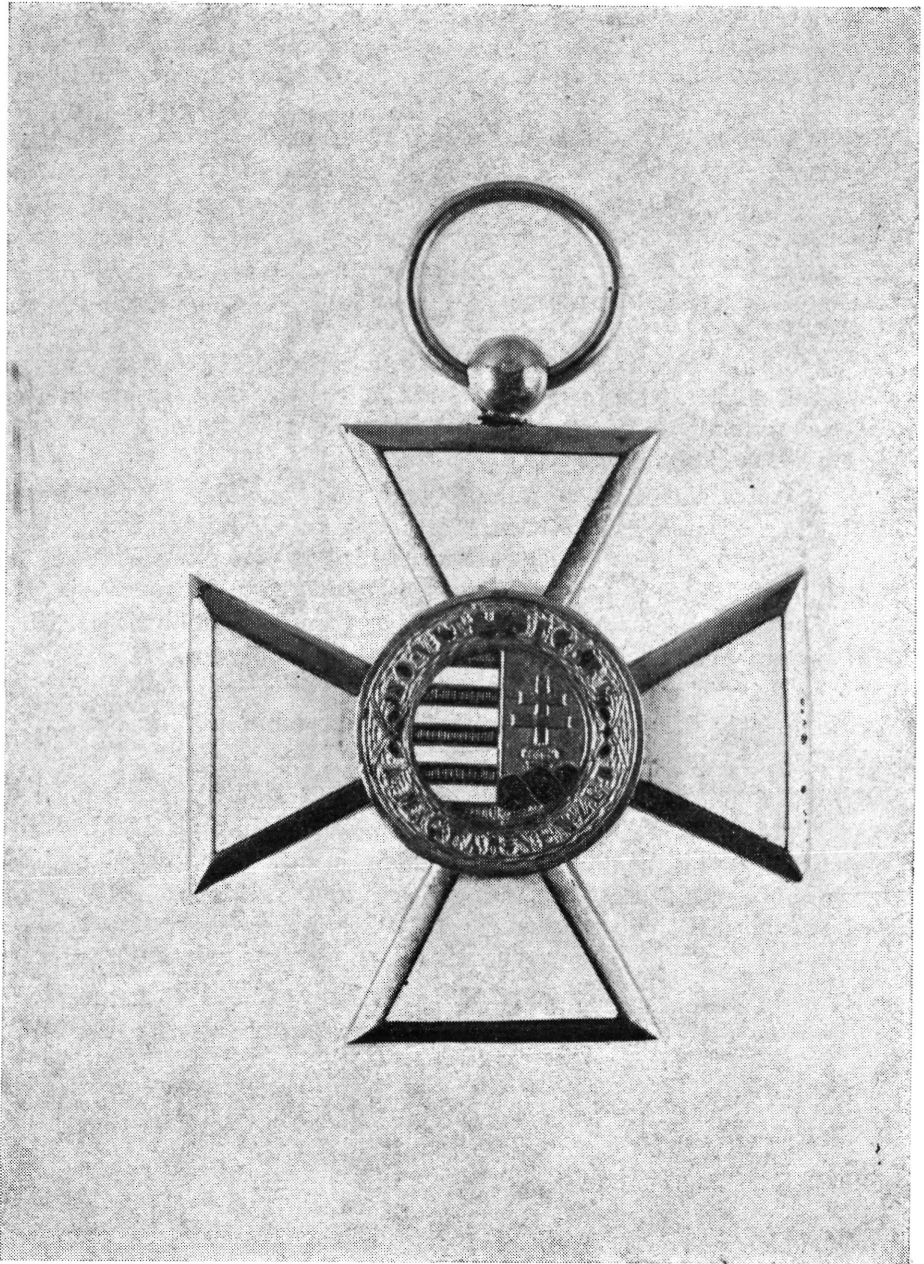
1921 óta újabb kereszt előkerüléséről nem tudunk. A numizmatikai szakirodalom a későbbiek folyamán igen óvatosan csak Gohl Ödön eredményeit ismételte, ennél tovább nem jutott. Pedig Gohl sejtése helyesnek bizonyult, mert Kossuth Lajos kiadott és kiadatlan irataiban egyaránt találunk olyan adatokat, amelyek a keresztet rejtélyét megoldják.

A Függetlenségi és 48-as Párt 1891-ben nagyszabású 48-as ereklye-kiállítását rendezett a Vigadóban, amelyre az ország minden tájáról és

7 Közli: *Marosi Arnold*: Újabb magyar szabadságharci érdemkereszt. NK., 1916/4. sz. 105. o. Leírása: külalakja az 1. sz. jegyzetben ismertetett keresztéhez hasonló. Előlapján „HŰ VITEZSEGET” „A MAGYAR NEMZET”, hátlapján „SZABADSÁGHARCZ 1849” fölirat olvasható. Az előlap feliratát úgy helyezték el, hogy alulról fölfelé halad. Mérete: 42x39. mm. Szalagja vörös selyem.

8 Közli *Gohl Ödön*: Szabadságharci érdemkeresztjeink ötödik példánya. NK., 1921., 29. o. A kereszt 1928-ban a Nemzeti Múzeumba került. (Lásd MNM. Eremnapló A/oszt. 1918–1930. 33/928. 2. sz.) Leírása: Kifelé szélesedő, egyenes peremű, egyenlő szárú aranykereszt. Előlapján a széles arany szegélyes, fehérre zománcozott szárakban a következőképpen helyezték el a föliratot: fönt 1849, baloldalt SZABA, jobboldalt D SZAG, lent HARZ. A köralakú középmezőben keskeny zöld zománcos gyűrűben a színes zománcos, hasított magyar országcímer, a címer szerinti jobb oldalon azonban piros mezőben 6 (!) fehér pólya van, a baloldalon pedig sárga zománc nyomai láthatók. A zománc hiányos és sérült. A kereszt hátlapján a szárak nincsenek zománcozva, de a zománcágak megvannak. Köralakú, fehér zománcos középmezőjében három sorban „HOVITESEGET A MAGYAR NEMZET” fölirat. Mérete: 45x45. mm. Súlya: 19,18. g.

9 *Gohl Ödön*: Magyar szabadságharci érdemkereszt. NM., 1905/2. sz. 43. o.

2. kép

3. kép

külföldről egyaránt igen sok festmény, különböző egyéb ábrázolás és 48-as emléktárgy érkezett.¹⁰

A kiállítás egyik rendezője, Hentaller Lajos, maga is a szabadságharc emlékeinek gyűjtője, Kossuth Lajost levélben arra kérte, hogy „a nagy idők emlékeiből” valami birtokában levő tárgyat küldjön a kiállításra. Kossuth válaszában — amelyet Hentaller az Egyetértés 1891. augusztus 15-i számának vezércikként leközölt — hangsúlyozta, hogy nincstelenül hagyta el a hazát, semmit nem vitt magával, tehát elküldhető emléke sincsen. Olyan tárgy sem sok van a birtokában, amely „ha nem emléke is a nagy időknek, de emlékeztet reájok”. Ezeket azonban szívesen küldi el, ha kéri.

„Van egy darabom — írja — azokból a szerény ezüstkoszorúcskák-ból, melyeket a vitézségi érdemkereszt jelvénye gyanánt viseltek hőseink minthogy magának az érdemkeresztnek akkor rögtön Debreczenben kellő számban előállítására gondolnunk sem lehetett... Itt Turinban később, a Debreczenben megállapított terv emlékezte után magát az érdemkeresztet is megcsináltattam, akarván, hogy nyoma maradjon fenn annak, hogy minővé terveztük az érdemkeresztet, melyet azok a szerény ezüstkoszorúcskák képviseltek.”¹¹

Ebből a levélből az érdemkereszt készíttetésének tényét és részben okát tudjuk meg, de sem annak időpontjáról, sem a kereszték külalakjáról nem kapunk felvilágosítást. A készítés időpontjára vonatkozó egyetlen, nem is bizonyított adat a Nemzeti Múzeum 1879-es régiségnaplójába Kápolnai alezredes közlése alapján följegyzett 1863. év.¹²

Kossuth iratainak V. kötetében, amelyben ennek az időszaknak története és levelezése szerepel, a keresztekre semmilyen utalást nem találunk.¹³ A kötetben kiadott leveleket azonban nem minden esetben közzétették teljes terjedelmükben, Jósika Miklósnak 1863. február 6-i leveléből is kimaradt egy rész. Ebben Jósika Kossuth kérésére a szabadságharc Katonai Érdemrendjére vonatkozó adatokat közölt emlékezetből, mivel — amint írta — ezzel kapcsolatos irományai nincsenek.

A levélhez Kossuth magyarázatot fűzött, amely szerint a III. osztályú Magyar Katonai Érdemkereszt viselésére feljogosított honvédtisztek közül többen azzal a kéréssel fordultak hozzá, hogy az ismeretes egyszerű ezüst koszorúcskákkal ideiglenesen helyettesített érdemkereszt rajzát közölje velük.

Minthogy annakidején a kitüntetések ügyét a Honvédelmi Bizottmány tagjaként Jósika Miklós intézte, Kossuth hozzá fordult felvilágosításért. Válasza azonban nem lévén kielégítő — írja Kossuth meg-

¹⁰ Egyetértés, 1891., augusztus 1. és 5. sz. A lap augusztustól decemberig majdnem minden számában foglalkozott a kiállítással, és beszámolt az újabb tárgyak érkezéséről.

¹¹ Egyetértés, 1891., aug. 15. Közli *Kossuth Ferenc* (sajtó alá rend.): Kossuth Lajos iratai, X. k. Budapest, 1904., 377. s köv. o.

¹² Lásd az 1. sz. jegyzetet.

¹³ *Helfy Ignác* (sajtó alá rend.): Kossuth Lajos iratai, V. k., Budapest, 1895.

jegyzésében — „a rajzot utasításom nyomán fiaim készítették el, s a szerint honvéd tiszeteink közül többen a Keresztet Turinban megcsináltatták s viselik is. Csinos rendjel. A kereszt négy ága fehér zománcz, közepén veres mezőn az ország czímere zöld szegéllyel körítve s rajta az egyik lapon: ‚szabadságharcz 1849‘ a másikon ‚hű vitézségért a Magyar Nemzet‘. Ha még akadna aki a multak ez emlékére becsét helyezne, a rajz nálam rendelkezésére áll.”¹⁴

Az idézett 1891-es és 1863-as iratból világosan kitűnik, hogy Kossuth az említett érdemkereszt rajzának közrebocsátásával és annak megcsináltatásával — volt honvédtisztek kérésére — azt a feledésbe merült, tervezett kitüntetés örökítette meg emlékezetből, amelyet a Katonai Érdemrend rendjeleként a kormány Debrecenben kiviteleztetni nem tudott, s amely helyett a honvédsereg arra érdemes katonáinak ideiglenes jelvényeket — az ismert I., II. és III. osztályú érdemjelet — adományozott.

A Magyar Katonai Érdemrend 1849. március 2-án nyilvánosságra hozott alapszabálya utalt is erre a helyettesítésre azzal az ígéretével, hogy „ezen pót-érdem-díszjeleket nem sokára a valóságos díszjelek pótolandják ki.”¹⁵

Hogyan és mikor született, s miért nem valósult meg ez a tervezet?

Önálló magyar hadi kitüntetés szükségességének gondolata már a délvidéki harcok megindulása után, 1848 júliusában fölmerült, és a Mészáros hadügyminiszter javasolta magyar köriratú Vitézségi Érem tervében öltött testet.

A kitüntetés létrehozását Latour osztrák hadügyminiszter ellenzése folytán a király nem hagyta jóvá.¹⁶ Így a katonai érdemek elismerése 1848 nyarán és őszen kizárólag előléptetés vagy pénzjutalmazás, ritkán arannyal való kitüntetés formájában történt. A vörös szalag, vörös sapka, fehér sapka kitüntetésként való viselésével ekkor még nem találkozunk.

A kitüntetésnek érdekes változatát láthatjuk Batthyány Kázmér esetében, akinek a szarvasi ütközetben tanúsított bátorsága megjutalmazására maga Kossuth ajánlotta azt a módot, hogy az ágyút és zászlót, amelyet Batthyány az ellenségtől személyesen zsákmányolt, siklói várának díszítésére ajándékozza oda a Honvédelmi Bizottmány.¹⁷

Több ízben megtörtént viszont, hogy a katonai parancsnokok jelentéseiben kitüntetésre fölterjesztett egyének megjutalmazása — megfelelő eszközök hiányában — a Hadügyminisztérium vagy az illetékes

14 Országos Levéltár (továbbiakban OL) Kossuth-gyűjtemény, I. 4104. — Az adatra Ambrus Béla és Rádóczy Gyula hívta fel figyelmemet.

15 Közlöny, 1849. március 2. Közli *Barta István* (szerk.): Kossuth Lajos Összes Munkái (továbbiakban KÖM): XIV. k. Budapest, 1953., 582. o.

16 Lásd *Makai Agnes*: Magyar Vitézségi Érem terve 1848 nyarán. NK., 1974. (Sajtó alatt.)

17 OL. Az 1848/49. évi minisztérium levéltára. Országos Honvédelmi Bizottmány iratai (továbbiakban OHB), 1848:3221. Közli KÖM. XIII. k. Budapest, 1952. 488. o. A szarvasi csatát a Verőce megyei Szarvas mellett, 1848. november 15-én, a horvátokkal vívták.

kormánybiztos „belátására” hárult. Például az 1848. október 13-i törökbecsei ütközetben kitűnt törökbecsei nemzetőrök és csongrádi önkéntesek számára parancsnokuk méltó megjutalmazást és a lapokban közzétett nyilvános elismerést kért. A Honvédelmi Bizottmány a kérelmet „belátása szerinti megjutalmazásra” Vukovics Sebő bácskai kormánybiztoshoz küldte vissza.¹⁸ Tömeges kitüntetésre alkalmas érem vagy érdemrend szükségessége 1848 őszén tehát továbbra is fennállott, sőt a honvédsereg szeptember—októberi sikerei folytán egyre növekedett.

A korábbi, magyar köriratú Vitézségi Érem tervét érthető politikai megfontolásból mellőzve, október 22-i rendelete szerint az Országos Honvédelmi Bizottmány „a haza bátor és hű vitézeinek érdemeit érdempénzzel megjutalmazni kívánván . . . elhatározta, miként az érdempénz milly formában készítése iránti tervet, úgy a szabályokat ezen érdemjelek kiosztására nézve kidolgoztatja.”¹⁹

A határozat megvalósítása Mészáros hadügyminiszterre hárult, aki a tervezetet már október 30-án benyújtotta a Honvédelmi Bizottmány-nak.²⁰ Sajnos Mészáros kitüntetési terve mind a Honvédelmi Bizottmány, mind a Hadügyminisztérium iratai közül hiányzik, s az iktatókönyv rövid bejegyzéséből a tárgy részleteire következtetni nem lehet. Egyébként a tervet „A hadügyminiszternek a Magyar érdem- s katonai díszjelek iránti javaslata” címmel a Honvédelmi Bizottmány iktatókönyvébe csak november 18—19 táján vezették be.²¹

Úgy tűnik, hogy Kossuthnak, aki november elején Pozsonyban volt, majd Pesten napokig betegeskedett, november közepén még csak felületes értesülése volt a tervben foglaltakról, mert a Honvédelmi Bizottmánytól november 13-án arról érdeklődött, hogy „a medaillok vagy kereszték készek-e már?”²² Görgeynek szóló, november 18-án keltezett levelében viszont már pontosabban számolt be a tervezett kitüntetésről: „Most csináltak kis-, közép, nagy érdemkereszteket, a kicsi közlegény s altiszt mint főtiszt által egyaránt megnyerhető, — a közép egyszersmind tisztí rangot adand; ha olly hőstettek történnek, mellyek illy kitüntetésre érdemesek, tessék irántok propositiot tenni. Míg a keresztékkel készülnek, helyettes diplomákat fogunk adni.”²³

Kossuth levele alapján azt hihetnők, hogy a kitüntetések tervéről az

18 OL. OHB 1848:1907.

19 OL. OHB 1848:1539/e. Fogalmazvány.

20 OL. Az 1848/49. évi minisztérium levéltára. Honvédelmi Minisztérium iratai. (továbbiakban Hüm.) Vegyes iratok, 1848—49. Újoncozási iratok fogalmazványai Mészáros Lázártól, 1848. 207. sz. „Folyó hó 24-én 1539/e. sz. a. kelt rendeletnek következtében; van szerencsém az érdem pénz formájának tervét, s az érdemjelek ki osztására használható szabályokat, ide mellékelve bé nyújtani.” Az irat OHB. iktatószáma 1848:3151.

21 OL. OHB-iratok iktatókönyve 1848/2. k. 3151. sz. Mellette utalás az 1848:6049. sz. iratra. (Lásd a 27. sz. jegyzetet.)

22 OL. OHB 1848:2887. Közli KÖM. XIII. k., 434. o.

23 OL. OHB 1848:2944. Fogalmazvány. Közli KÖM. XIII. k., 485. o. Ezt a levelét Kossuth másolatban Csányi László kormánybiztosnak is elküldte. Csányi november 20-i válaszában következőképpen reagált a kitüntetések készítésére: „... Egyes öszveütközések-nél kitünőleg viselték magukat embereink. Az érdempénzeknek, jeleknek nagy eredménye leend.” OL. OHB 1848:3912. Közli KÖM. XIII. k., 518. o.

illetékesek időközben döntöttek, s azok elkészülte és életbe léptetése — annak ellenére, hogy az iktatókönyvek tanúsága szerint a Hadügyminisztérium tervezetére hivatalos választ, jóváhagyást nem kapott — rövid időn belül megtörtént. Annál meglepőbb tehát a hadügyminiszternek és a Honvédelmi Bizottmány elnökének a kitüntésekről december elején folytatott „jegyzékváltása”, amely azt tanúsítja, hogy az ügyben előrelépés mégsem történt. Mészáros ugyanis december 2-án a verbászi parancsnokság kitüntetési fölterjesztését továbbítva egyúttal kéréssel fordult a Honvédelmi Bizottmányhoz, amely szerint az „szíveskedjék a ministeriumot jövendőre utasítani, hogy az illy kitüntetésre érdemesült egyénei a hadseregnek miként jutalmaztassanak.”²⁴ Kossuth december 10-én lakonikus levélben közölte Mészárossal, hogy „a bent foglalt úgy speciális mint általános kérdés iránt a honvédelmi bizottmány egyenesen a hadügy ministeriumtól, mint akinek ezek köréhez tartoznak várja a javaslatot.”²⁵

Kossuth sürgetésére Mészáros távolléte miatt²⁶ — de bizonyára az ő utasítása értelmében — december 18-án Nádossy Sándor ezredes, a Hadügyminisztérium Katonai Osztályának vezetője válaszolt. Fölterjesztésében rámutatott arra, hogy a „katonai és polgári egyének érdemei megjutalmazására alapítandó díszjel” tervezetét a hadügyminiszter a Honvédelmi Bizottmánynak már régebben benyújtotta, de az addig nem vezethető be, amíg bírálása meg nem történt. Kérte a Honvédelmi Bizottmányt, hogy sürgősen nevezzen ki katonai és polgári személyekből álló vegyes bizottságot, amely a tervről döntene, és véleményét a kormány elé terjesztené. Javasolta, hogy addig, amíg a tervezett kitüntetés valóban életbe lép, a Honvédelmi Bizottmány legalább a kitüntetés alapításának szándékáról szóló, mellékelt cikket jelentesse meg a Közlönyben, és így tájékoztassa a közvéleményt.²⁷

Amint látjuk, a rendelkezésre álló kevés adat alapján elég nehéz a kitüntetési terv útját nyomon követni, s a megjelölések pontatlansága ezt még jobban nehezíti. A legvalószínűbbnek az látszik, hogy Mészáros október 30-án benyújtott kitüntetési terve már három fokozatú érdemrend bevezetését javasolta.²⁸

Lehetséges, hogy ezt az első változatot novemberben átdolgozta vagy kibővítette, ami a jóváhagyás elhúzódását is befolyásolhatta. A késelem úgy magyarázható, hogy amíg Mészáros az érdemrend megvitatására és jóváhagyására várt, addig a Honvédelmi Bizottmány Mészáros feltételezett intézkedésére hagyatkozott. A döntést még egy dolog mo-

24 OL. OHM 1848:4358. Hadügyminisztériumi száma: 1848:9392.

25 OL. OHB 1848:4358. Fogalmazvány.

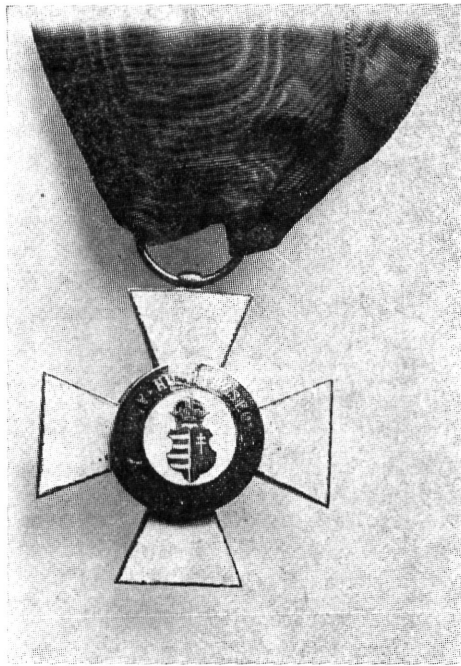
26 Mészáros Lázár ekkor a Schlick ellen induló sereg vezéréként Miskolcon tartózkodott.

27 OL. OHB 1848:6049. Eredeti tisztázat.

28 Mészáros tervezetének OHB iktatókönyvi bejegyzésénél, az 1848:3151. számnál Nádossy ezredes fölterjesztésének száma szerepel utalásként, és ez arra vall, hogy ugyanarról a tervről van szó mindkét esetben.

tívalhatta. A Honvédelmi Bizottmány októberi rendeletében a bevezetendő kitüntetésnek sem tartalmát, sem formáját nem határozta meg, s ezáltal azt a hadügyminiszter tetszésére bízta. Mészáros egy kettős — katonai és polgári —, bizonyos értelemben „hagyományos” érdemrendet tervezett.²⁹

Kossuth, aki állítólag tett olyan kijelentést, hogy nem barátja az udvaroknál divatozó kitüntetéseknek,³⁰ a tartalomtól függetlenül, magáért a „rendjel” elvéért eleinte bizonyára egyáltalán nem lelkesedett.

4. kép

A katonai kitüntetést azonban, amely jutalom, de egyben újabb vitéz tetteire is buzdít, mindenképpen szükségesnek ítélte. Végül — ahogy Mészáros írja — olyan kompromisszum született, hogy a Honvédelmi Bizottmány Mészáros kettős tervezetéből a katonai érdemrendet kiemelte, és minél előbbi életbe léptetését határozta el.³¹

Nádossy ezredesnek a kitüntetésről szóló cikke a Közlönyben ugyan nem jelent meg, de fölterjesztése nyomán az érdemrend ügye ezekben a napokban újra napirendre került. Ennek eredményeként Kossuth

²⁹ Lásd emlékiratai tárgyalásánál és a 36. jegyzetet.

³⁰ *Gracza György*: Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története. Budapest, é. n., IV. k., 179. o.

³¹ *Szokoly Viktor*: Mészáros Lázár élettörténete, külföldi levelezései és emlékiratai I. k., Pest, 1866., II. k., Pest, 1867. (továbbiakban: Szokoly: Mészáros), II. k., 194. o.

december 20-i képviselőházi beszédében többek között bejelentette, hogy „... a kormány érdemkeresztjeiről gondoskodott, s azt technice munkába vétette”. Erről a sereg vezéreit is értesíteni fogja, tehát azok kitüntetési javaslatukat megtehetik.

Ugyanakkor indítványozta Kossuth egy aranytábla készítését is, amelyre azoknak a kitüntetett hősöknek neveit vésnék, „kiknek nevét oda beírni, s az örök dicsőségnek átadni a nemzet méltónak fogja találni.” Az indítványt a képviselőház elfogadta,³² s a kitüntetéséről és az aranytábla készítéséről szóló tudósításokat a seregvezéreknek a következő napokban valószínűleg elküldték.³³

A pesti érdemrend-tervről több, 1848-ból származó említést nem ismerünk. Az év rendkívül válságos, hátralevő tíz napján a kormánynak sokkal nagyobb horderejű, sorsdöntő kérdésekben kellett intézkednie. A történetek ismeretében természetes az, amit egy januári, Vécsey tábornokhoz már Debrecenből intézett levelében Kossuth a kitüntetések-ről írt, hogy „... a közbejött budapesti catastroph miatt a szóban levő érdemjelek készítettése megakadt.”³⁴

Mészáros Lázár hadügyminiszter emlékiratainak két helyén is megemlékezett a kitüntetésről, amelyet sajátos, kesernyés iróniájával „több, nem sikerült főbb intézménye között... ívzáró kőnek tartott.”³⁵ Amint írja, 1848 novemberében „becsület és érdemkeresztet tervezett, nem csak a katonák, hanem a polgárok részére is. Az utóbbi tervet a forradalomra kénytetett szellem félredobta...”,³⁶ „valamint a körülmények a másik tervet (t. i. a katonait — M. Á.) is, bár az a honvédelmi bizottmány helybenhagyását is megnyerte, dugába döntötték.”³⁷

A terv felelevenítése 1849 februárjában újra időszerűvé vált, de „a keresztet helyébe —, mit Debrecenben készíteni nem lehetett —, érdemkoszorú helyezettett.”³⁸ Mészáros közlései, amint látjuk, a levéltári adatokkal egybevágnak, és kiegészítik azokat.

Emlékirataiból az is kiviláglik, hogy nagy kedvvel végezte az érdemrend-tervezés munkáját, s mindenképpen olyan kitüntetési rendszert szeretett volna létrehozni — lehet, hogy a Napóleon-korabeli francia Becsületrend lebegett szeme előtt —, amelynek alapeszméje Európa egyéb érdemrendjeitől különböznék, s amely igazán csak a valódi érdem erkölcsi és anyagi megbecsülésére szolgálna. Mészáros 1848-as katonai és polgári érdemrend-tervezetének alapszabályai nem maradtak fönny, de maga is utalt rá, hogy a debreceni Katonai Érdemrend alapszabályai a pesti tervezet mintájára készültek.³⁹

32 Közlöny, 1848. december 22. Közl. KÖM. XIII. k., 815. o.

33 Lásd Kossuth Görgeyhez intézett, december 21-i levelét. OL. OHB 1848:6209. Közl. KÖM. XIII. k., 830. o.

34 A levél keltezése 1849. január 23. OL. OHB 1849:935. Közl. KÖM. XIV. k., 203. o.

35 Szokoly: Mészáros, II. k., 192. o.

36 Uo., 194. o.

37 Szokoly: Mészáros, I. k., 285. o.

38 Szokoly: Mészáros, II. k., 195. o.

39 Uo.

Az utóbbi alapszabályainak tényleg vannak a korabeli katonai rendekétől eltérő, valóban demokratikus és előremutató vonásai, amelyek megalkotóik, köztük elsősorban Mészáros nemes törekvéseit igazolják.

Arról, hogy a pesti érdemrend külalakját milyenre tervezték, szinte semmit sem tudunk. Ezért rekonstruálásához értékes támpontot nyújt Nádossy ezredes már említett, soha meg nem jelent cikkének részlete, amely tudomásunk szerint az egyetlen, tárgyunkra vonatkozó, viszonylag részletes leírás. Szövege a következő: „Hogy azon férfiak, kik a haza érdekében vagy a katonai vagy pedig a polgári pályán kitűnő hasznos szolgálatot tettek, a nyilvános elismerésnek díszjelével megjutalmaztathassanak — az Országos honvédelmi bizottmány rendeletéből egy terv készített, miszerint az említett két rend számára egyforma, de az érdemhez képest három fokozatú, s részletesen pénzbeli illetménnyel ösze kapcsolt díszjel, az az: Nagy- Közép- és Kis-Kereszt — ‚Magyar érdem rend’ név alatt azon megkülönböztetéssel alakíttassék, hogy a Katonai rend díszjele ‚Vitézségért’ ‚a hálás haza’, a polgári rendé pedig ‚érdemekért’ ‚a hálás haza’ felirattal legyen ellátva.”⁴⁰

Ehhez a leíráshoz hozzátehetjük még Mészáros említését, hogy a két érdemrend hasonló volt, de szalagjuk különbözött.⁴¹ Amennyiben elfogadjuk, hogy a debreceni Katonai-, illetve Általános Érdemrend előzményét a Pesten készült tervezetben lássuk, ennek alapján feltételezhetjük, hogy az 1848 őszi katonai érdemrend szalagját pirosra, a polgáriét zöldre tervezték.⁴²

Vajon készültek-e ebből a kitüntetésből 1848 folyamán próbapéldányok? Pozitív adatunk erre vonatkozóan nincsen. Nézetünk szerint december 18-ig, Nádossy ezredes fölterjesztésének időpontjáig egyáltalán nem valószínű, hogy a kereszték készíttetésére konkrét intézkedések történtek volna, hiszen a tervet addig még meg sem vitatták, el sem fogadták hivatalosan.

A Honvédelmi Bizottmány valószínűleg a következő napokban foglalkozott Mészáros tervével, s döntött úgy, hogy egyelőre csak a katonai érdemrendet léptetik életbe, a kevésbé sürgős polgárit nem. Annak, hogy december 18. után rendeltek esetleg próbapéldányokat — bár Kossuth december 20-i képviselőházi bejelentésének az a kitétele, hogy a kormány érdemkeresztekről gondoskodott, s „azt technice munkába vétette”, vonatkoztatható lenne erre —, nagyon kicsi a valószínűsége. Ha ez mégis megtörtént volna, szinte biztos, hogy az idő rövidsége miatt a darabok nem készültek el.

Debrecenben a kormány először az eredeti, még Pesten tervezett ka-

40 OL. OHB 1848:6049. „Közlönybe iktatandó”. Eredeti tisztázat.

41 Szokoly: Mészáros, I. k. 284–285. o.

42 Az 1849. március 2-án alapított Katonai Érdemrend mellett, amelynek ideiglenes jelvényeit vörös szalagon viselték, 1849. április 11-én Általános Érdemrend alapításáról szóló rendelet jelent meg. Jelvényei ugyanolyanok voltak, mint a Katonai Érdemrendé, de nem babér, hanem cserkoszorúk, és szalagjuk színe zöld volt. Közlöny, 1849. április 11. Közi KÖM. XIV. k., 845. o.

tonai érdemrendet akarta megcsináltatni, azonban csakhamar kétségtelessé vált, hogy a városban és környékén nincsenek a munka elvégzésére alkalmas ötvösök. Ezután, 1849. február folyamán alakult ki és született meg a Honvédelmi Bizottmánynak az a döntése, hogy az érdemrendet a pesti tervezet alapszabályai szerint mégis bevezethetik úgy, hogy a tervezett érdemkeresztek helyett gyorsan és egyszerűen elkészíthető, ideiglenes jelvényeket adományoznak, amelyek akkor, ha majd az eredeti rendjelek megcsináltatására lehetőség nyílik, becsereíthetők lesznek.

Van egy érdekes adatunk annak igazolására, hogy a pesti terv kiviteleztetésének gondolatát Debrecenben még akkor sem ejtették el, amikor kiderült, hogy ott a rendjeleket megcsináltatni nem tudják.

A Nádossy-féle fölterjesztés külső oldalán ugyanis ceruzával, halványan írva, az alábbi szöveg olvasható: „ha a rajzokat megkapjuk, Csányihoz Kolozsvárt elkészítés végett.”⁴³ A följegyzés keltét nem ismerjük, de csakis Csányi László erdélyi kormánybiztossá való kinevezése, 1849. január 27. után⁴⁴ — föltehetően Kossuth szóbeli utasítására — kerülhetett az iratra.

A rajzok elkészültek. Ezt Jósika Miklós 14 évvel később, Brüsszelből Kossuthhoz intézett leveléből tudjuk, amelyben Kossuthot arról tudósította, hogy a rendjelekről irományai nincsenek, de „megvannak a projectált rendjelek rajzai”, bár igen hiányosak.⁴⁵ Hogy 1849-ben Kolozsvárra küldtek-e rajzokat, nem tudjuk. Nyomára sem a Honvédelmi Bizottmány, sem Csányi kormánybiztos iratai között⁴⁶ nem bukkantunk, és így azt sem tartjuk valószínűnek, hogy 1849-es, Kolozsváron előállított próbapéldányok léteztek volna.

Az ideiglenes rendjelvények, a koszorúk elkészülte a kitüntetések hiányát megszüntette, a végleges érdemkeresztek megcsináltatása viszont — mint tudjuk — teljesen elmaradt.

Idézzük vissza Kossuth Lajos 1891-es levelének ide vonatkozó részletét és 1863-as följegyzését. Kétségtelen, hogy a bennük több ízben említett, tervezett 1849-es érdemkereszt — amelyet az ezüst koszorúkkal helyettesítettek, mert Debrecenben előállítani nem lehetett — nem más, mint az 1848 őszen megtervezett Katonai Érdemrend változata, hiszen azt — föltehetően kisebb módosításokkal — a kormány 1849-ben is a későbbi végleges kitüntetésnek szánta.

Ezt csináltatta meg Kossuth emlékezetből az emigrációban, s ennek mintadarabját ajánlotta föl — többek között — Hentallernek az 1891-es kiállításra.

A napilapok annak idején részletesen beszámoltak a 48-as kiállítás

43 OL. OHB 1848:6049. Lásd a 27. sz. jegyzetet.

44 Lásd KOM. XIV. k., 248. o.

45 OL. Kossuth-gyűjtemény, I. 4104.

46 OL. Az 1848/49. évi minisztériumok levéltára. Csányi iratok.

nevezetességeiről, így a Kossuth küldötte tárgyáról is. Az Egyetértés az aranykeresztet egyenesen „III. osztályú honvéd érdemkereszt”-nek, s a Katonai Érdemrend III. osztályú ezüst koszorúját az emlékkereszt jelvényének nevezte.⁴⁷

Az érdemkereszt rajza, amelyre Kossuth följegyzésében hivatkozik, egyelőre nem került elő. Megközelítően pontos leírását azonban az 1863-as iratban megtaláljuk. Ez a leírás az általunk ismert, öt „titokzatos” szabadságharci érdemkereszt külsejével teljesen megegyezik.

A keresztet tehát kétségtelenül csak azok a kitüntetések lehetnek, amelyeket — Kossuth följegyzése szerint — a III. osztályú Katonai Érdemrenddel kitüntetett honvédtisztek közül többen megcsináltattak, és viseltek.

A darabokat Kossuth fiainak rajzai, illetve az azokról csináltatott mintapéldány alapján, aszerint, hogy készítettőjük hol, mikor és milyen formában jutott a mintához, más-más időpontban és helyen állíthatták elő. Maguk a keresztet tanúsítják, hogy nem túl pontos rajz vagy leírás alapján készültek, s ezáltal a mintától eltérő változatok jöttek létre.⁴⁸ Valószínű, hogy nemcsak az általunk ismert öt példány készült, hanem valamivel több.

Nem tudjuk, hogy hány volt honvéd csináltatta meg a kitüntetést. Elvben ugyan mindazok megcsináltathatták volna, akik 1849-ben a Katonai Érdemrend valamelyik fokozatát elnyerték, úgy véljük azonban, hogy még a tisztek között is kevesen voltak olyan anyagi helyzetben, hogy ilyesmit megengedhessenek maguknak.

Kossuth keresztjének a kiállítás bezárása utáni sorsáról egyelőre sajnos semmit sem tudunk. Feltevésünk szerint a Hentaller-gyűjteménybe került,⁴⁹ és elképzelhető, hogy esetleg ma is magángyűjteményben lappang, ismeretlenül. Kézenfekvő lenne, hogy az öt kereszt valamelyikében keressük a Kossuth készíttette, és 1891-ben Magyarországra küldött eredetű, azonban, részint azok ismert előkerülési időpontja és körülményei, részint közülük négynél a kivitelezés különböző fogyatékoságai ezt a lehetőséget kizárják. Az első, 1879-ben előkerült érdemkereszt finom kidolgozása alapján számításba jöhetne Kossuth-féle

47 Egyetértés, 1891. szeptember 13. A jelvény szó értelme itt jelkép, helyettesítő.

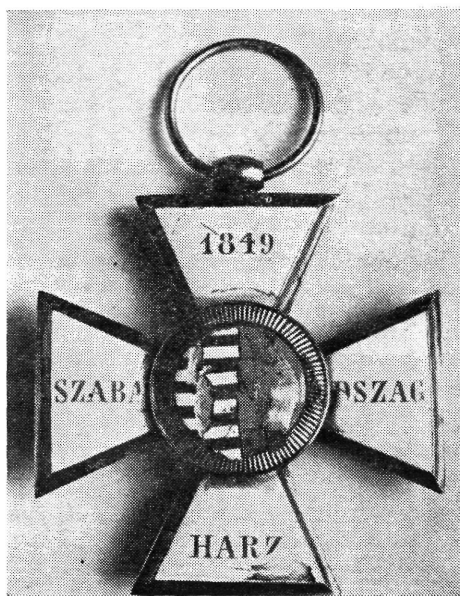
48 Tanulságos lenne — ha mindet ismernénk — az 1848-as terv, a Jósikánál szereplő 1849-es rajzok, a Kossuth emlékezete után készült 1863-as rajzok és az ismert keresztet összehasonlítása. A feliratok módosulása bizonyos fokig érthető. A címer módosulásával azonban más a helyzet, mivel annak, hogy a pecséteken, jelvényeken, zászlókon, rendjeleken a királyi korona szerepel-e vagy sem, mint tudjuk, politikai jelentősége volt. Az 1848-as tervben bizonyára volt korona. Mivel a debreceni terv a pesti folytatásának tekinthető, s a függetlenségi nyilatkozat előtti időből származott, feltehetően ez is koronával készült. Az emigrációs keresztet közül csak egynek a címere koronás, négyé nem. Ebből arra következtethetnénk, hogy — a függetlenségi nyilatkozat szellemében — a Kossuth csináltatta keresztet sem volt korona. Megjegyzendő viszont, hogy a légiós Honvéd Emlékérmeken, amelyek szintén 1863-ban, Kossuth fiainak rajzai alapján készültek, a koronás magyar címer szerepel.

49 A kiállítás tárgyai közül több darab a Nemzeti Múzeumba került, Kossuth keresztjéről ezt azonban nem állíthatjuk. A Nemzeti Múzeum Eremtárában őrzött, 1879-ből származó érdemkereszt dobozában viszont egy Gohl Ödön írta cédula van, rajta a következő, később vastagon áthúzott feljegyzés: „Másik példány Hentaller gyűjteményében”. A Hentaller-gyűjtemény darabjainak későbbi sorsa csak részben ismert.

példányként, de korai és hiteles előkerülési körülményei miatt ebben az esetben is el kell vetnünk az előbbi feltételezést.

Az aranykeresztek rejtélye alapján véve tisztázódott, bár történetüknek földerítetlen tényei természetesen még vannak. Ilyen pl. a Magyarországra, vagy más országokba került darabok kérdése.

Kossuth 1891-es levelének az a kitétele ugyanis, amely szerint ő nem hiszi, hogy a hazában ilyen keresztet találhatnánk, és az a tény, hogy az ismert darabok közül kettő Magyarországon került elő, sőt az

5. kép

egyikükhöz fűződő adat szerint azt kifejezetten Kossuth küldte tulajdonosának, egymásnak nyilvánvalóan ellentmond.

Kossuth írásai alapján azonban teljesen elfogadhatónak tűnik, hogy a kereszt rajzának közreadásával és kevés — valószínűleg csak egy — példányban való megcsináltatásával kizárólag a szabadságharc idején kitüntetett honvédtisztek jogos igényét kívánta kielégíteni, s a keresztet semmilyen akutális politikai cél érdekében nem adományozta. Nem is lett volna rá anyagi fedezete.⁵⁰

Elképzelhető, hogy a környezetében levő olyan személyek, akik értesültek róla, és a kitüntetést megcsináltatták, kuriózumként, esetleg

⁵⁰ Az olaszországi magyar légióbeli honvédek számára készült Honvéd Emlékérmeket is az olasz kormány költségén csináltatta Kossuth, és nem csekély gondot okozott neki, hogy az érem hírére a világ minden részéből jelentkeztek honvédek. „Nekik joguk van hozzá az igaz, — írta —, de nekem meg nincsen pénzem hozzá. Ki az ördög győzné azt más mint status!” (Kiss Miklóshoz, 1863. június 7-én írott leveléből.) OL. Kossuth-gyűjtemény, I. 4168.

Kossuthra hivatkozva küldték haza, vagy más országokban élő, olyan volt bajtársaiknak is, akik a Katonai Érdemrend III. osztályát annak idején megkapták. Ezt a feltevést igazolná, hogy három aranykereszt ismert tulajdonosa közül mindegyik a III. osztályú érdemrend kitüntette volt 1849-ben.

Az úgynevezett szabadságharci érdemkereszteknek a Kossuth-emigrációban betöltött tényleges vagy vélt szerepét a továbbiakban nem kívánjuk boncolgatni, hiszen ahhoz elégséges adataink sincsenek.

Csupán arra az eddig homályban levő összefüggésre akartunk rámutatni, amely a szabadságharc eredetileg tervezett érdemrendje és e kereszték között fönnáll.

Az úgynevezett szabadságharci érdemkeresztekről eddig kialakított véleményt úgy módosíthatjuk tehát, hogy nem a szabadságharc kitüntetéseitől függetlenül készültek, hanem azoknak késői megvalósulásaként, az 1848—49-es elképzeléseket eszmei tartalom és forma tekintetében is szinte töretlenül tükrözve.

Az aranykeresztek áttételesen elénk vetítik, hogy milyen lett volna a hős honvédsereg legjobbjai számára tervezett kitüntetés; egyúttal az első önálló alapítású magyar érdemrend.

A tervezett kereszt, amelynek középpajzsát a magyar országcímer alkotta, és föliratai nem latinul, nem németül, hanem magyarul, nem a király, hanem a haza, a nemzet védelmében tanúsított vitézség elismerését hirdették, nem pusztán numizmatikai érdekesség. Még tervezet formájában is annak a sokoldalú politikai-eszmei küzdelemnek egyik eredménye, amely a reformkortól kezdve a magyar nemzeti színek, jelvények, zászló bevezetéséért s ezáltal is a nemzeti függetlenségért folyt.